

До членовете на научното жури:

Проф. д-р ик.н. Димитър Канев Канев

от катедра „Социални, стопански и правни науки“ във ВВМУ – Варна

Доц. д-р Донка Михайлова Иванова

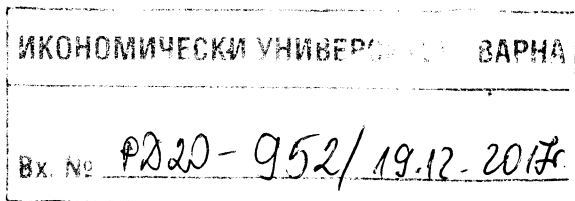
от катедра „Индуриален мениджмънт“ в ТУ – Варна

Доц. д-р Младен Димитров Тонев

от катедра „Информатика и икономика“ в ВСУ

Доц. д-р Христо Делчев Мавров

от катедра „ОИТ“ в ИУ-Варна

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен

“Доктор” по научната специалност Политическа икономия (Обща икономическа теория)

Област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление: 3.8. Икономика

Тема на дисертационния труд: „Доходното неравенство в България след 1990 г.: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти“

Автор на дисертационния труд: Силвия Христова Братоева – Манолева, докторант на самостоятелна подготовка в катедра ОИТ на ИУ-Варна

Рецензент: Доц.д-р Ваньо Желязков Гаргов. Адрес: Варна, 9002, ул. ”Цани Гинчев” N8, ап.15, тел.052/603 660, e-mail: v_gargov@mail.bg

Рецензията е разработена в съответствие с възприетата практика за изготвяне на рецензии за придобиване на образователната и научна степен “Доктор” според ЗРАС в Република България, Правилника за неговото приложение и Правилата за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в ИУ – Варна. Рецензията е възложена с решение на членовете на научното жури от 27.09.2017 г., чийто състав е определен със Заповед № РД – 06-2834 от 26.09.2017 г. на ректора на ИУ-Варна по предложение на ФС на ФСФ на ИУ-Варна (Протокол №7 от 14.09.2017 г.).

I. Актуалността и необходимостта от написването на дисертацията са обосновани в увода и в т.1.1 на първа глава (с.9 – с.16), където авторът поставя акцент върху *обществената значимост на доходното неравенство* – основен аргумент при избора на тема на изследването. Чрез представяне позициите на утвърдени имена от различни течения и школи в съвременната икономическа наука, и на резултатите от изследователски проекти на глобални институции (ООН, СБ, МВФ и др.), докторант Манолева тръгва от значимостта на няколко важни въпроса: *„Защо растящото доходно неравенство през последните години тревожи все повече изследователи, политици и държавници?“, „Кои са основните причини за почти повсеместното задълбочаване на доходното неравенство в глобален мащаб?“, „Как и въз основа на какви фундаментални критерии би следвало да се оценят дългосрочните ефекти от нарастващата доходна диференциация както в най-развитите, така и в относително по-изостаналите общества?“ (с.11).* В този контекст, в рамките на 10 страници тя формулира в *по-общ план изходната си теза* – доходното неравенство е явление с изключително противоречива същност, в което се „преплитат и положи-

телни и отрицателни ефекти“ (с.12): *положителните му страни* се свързват с въздействието, което то оказва върху индивидуалните стимули за труд, с мотивирането на индивидите към висока производителност, образование и квалификация, със стимулиращия ефект върху предприемаческата активност и иновативност и дори с натрупването на капитал, вследствие на по-големите възможности на богатите да спестяват, даващи основание за извода, че от тази гл.г. явлението е *„социално приемливо и желано“* (с.13). Високите стойности на доходното неравенство обаче имат и *негативни икономически последици*, най-важните от които са свързани с *намаленото потребление, промяната в неговата структура, редуцирането на агрегатното търсене и потискането на икономическия растеж*. Освен това, то генерира социално напрежение и конфликти, поради затруднения достъп до образование и други публични блага води до ограничаване на възможностите за натрупване на човешки капитал, предизвиква свиване дела на т.нар. средна класа, поражда упадък в моралните норми на поведение и намалява доверието между хората в обществото, и в крайна сметка има висока алтернативна икономическа и социална цена, тъй като генерира политическа нестабилност.

В теоретико-методологичен аспект, актуалността на изследването се потвърждава, ако към степента на разработването му се погледне от малко по-друг ъгъл – *като част от промяната, т.е. появата и утвърждаването на една по-различна – критична тенденция при изследване на проблема*, оформила се на границата между ХХ и ХХІ век, която се свързва не само с имената на едно ново поколение автори в тази област (Т.Пикети, Бр.Миланович, А.Аткинсън и други, чието творчество е *своеобразна реакция на установилата се консервативно-либерална традиция през последната третина на ХХ век*), но също така и от еволюцията в позициите на някои от споменатите глобални институции и структури, наложили статуквото в подхода към проблема.

И накрая, в по-конкретен (исторически и прагматичен) план, диференциацията в доходите е атрибут на дълбоките трансформационни процеси в икономиките на бившите социалистически страни през последните 25 години, доколкото тя е едновременно предпоставка и резултат от тях, поради което с отдалечаване от началото на т.нар. преход, все по-остро и настойчиво в тези общества се поставя въпросът за *обективната, научна и справедлива оценка* на тенденцията към имуществено разслояване, за нейните причини и за последиците в перспектива, т.е. за икономическата и социалната цена, които те понасят за сметка на по-голямото доходно неравенство.

Следователно явлението има различни измерения (не само икономически), които се проявяват на индивидуално и социално равнище (включително на политическо и културно-психологично), и които се предопределят от въздействието на многообразни фактори, поради което обобщавайки изложените съображения смятам, че докторант Манолева и нейните научни консултанти са избрали изключително сполучлива тема за дисертационно изследване.

II. Съдържание, логическа структура и оценка на положителните страни и научните достойнства на дисертационния труд.

Дисертацията отговаря на традиционните стандарти при представяне на подобен тип научни икономически изследвания – в началото е направен опит да се дефинира теоретико-методологичния фундамент при изучаване на доходното неравенство и детерминантите, определящи неговото равнище и динамика като *универсално явление* за развитите пазарни стопанства, след което, различни негови страни и аспекти са подложени на *количествен анализ* на глобално, на регионално и на национално равнище, и въз основа на тях се стига до качествени социално-икономически оценки на тенденциите в развитието на този процес през последните 25 години в българската икономика.

Представеното изследване е структурирано в 3 части – *първа глава* е посветена на теоретико-методологичните въпроси на доходното неравенство, във *втора глава* се предлага анализ на доходното неравенство в България след 1990 г., а в *трета глава* се изследва влиянието на набор от основни според автора *макроикономически детерминанти* върху доходното неравенство в България през последния четвърт век. По такъв начин предложената структура съответства и почти изцяло покрива обявените в началото обект, предмет, цел и задачи на научното изследване.

Теоретичният анализ в *първа глава*, която е в обем от 77 страници и разделена на 3 части, се отличава със следната логическа конструкция и особености: след като обосновава актуалността на изследването си, дисертантът разглежда няколко базисни проблема с общотеоретично и методологично значение, като за целта продължава с ретроспекция към *доходното неравенство като обект на изучаване от икономическата наука*. Ретроспективният поглед към проблема чрез сравнителен анализ на подходите на класици и неокласици, на кейнсанци и неокейнсианци, на либертарианците и на съвременните им критици не е „самоцелна разходка в историята на научното му обяснение“, която трябва да покаже, че авторът добре познава ядрата на основните теоретични интерпретации на явлениято, *а е в основата на една много по-балансирана оценка на причините, които го пораждаат и на негативните социално-икономически последици от неговото задълбочаване, която впоследствие се възпроизвежда на конкретно емпирично равнище във втора и трета глава*. В тази връзка впечатляват най-малко 3 момента:

А) Най-напред положително следва да се оцени възприемането и априорното дефиниране на *доходното неравенство като проблем, който в предмета на икономическата наука е разположен на границата между позитивния и нормативния икономикс*. С проследяване на противоречивата еволюцията в отношението на конвенционалната икономическа наука към проблема за доходното неравенство в рамките на класическата традиция – т.е. от А.Смит и Дж.Ст.Мил през Валрас, Парето, Маршал и Пигу, до налагането на либертарианската традиция през XX век от Мизес, Хайек, Нозик и Дж.Ролс, Манолева цели да покаже: *1) Че дори в началото на XXI век липсват теоретични основания за безусловното и безкритично възприемане на „ортодоксалната либерална версия“, според която, ако в конкурентни условия се отдаде абсолютен приоритет на стремежа*

към постигане на максимално индивидуално благосъстояние, той ще гарантира социална хармония, т.е. неизбежно ще доведе до елиминиране на т.нар. пазарни провали чрез изравняване на факторните доходи; 2) Доколкото неравенството при разпределението на доходите – този „най-деликатен пазарен провал“ е извън сферата на чистия позитивен икономически анализ, то (неравенството) би следвало да се поддържа в социално приемливи граници и предполага външна (институционална) намеса на алокативно и дистрибутивно равнище, за да се максимизира обществената полезност.¹

Б) Квинтесенция на теоретичната ретроспектива към доходното неравенство в тази част на първа глава е заключителният § 1.2.6 (с.46 – с.53), в който докторант Манолева прави опит за едновременно разграничаване и синтез на доминиращите теоретични интерпретации на причините, обуславящи днешното задълбочаващо се неравенството, доколкото *от една страна*, то е предизвикано от диференциацията на първичните индивидуални доходи (преди всичко диференциацията на трудовите доходи поради големите различия в равнищата на квалификация на заетите – *т.нар. skill premium*), *а от друга страна*, диференциацията в разполагаемия доход на домакинствата като резултат от преднамерената преразпределителна политика на държавата. Това паралелно разграничаване и интегриране при оценката на подходите към поляризацията на доходите е представено през призмата на класическото противоречие между равенство и ефективност, и в контекста на дебата за границите на държавната намеса при неговото разрешаване. Противоречивото отношение към доходното неравенство на представителите на споменатите по-горе икономически школи дават основание на Манолева да завърши изложението на тази част с представяне на основните концепции в икономическата теория за преразпределителната роля на държавата, която изпълнява дистрибутивни функции, допълващи пазарния механизъм или на т.нар. първично (функционално) разпределение на доходите. Споделяйки отделни страни от възгледите на А.Оукън, Дж.Стиглиц и Дж.Андерсън, и на някои съвременни институционални изследвания, относно противоречивото единство между пазара и държавата в разпределителния механизъм, тя стига до заключението, че „...държавата има своето място и роля при решаването на проблемите с доходното неравенство, която е свързана с подпомагане работата на пазарните механизми, коригиране на пазарните несъвършенства и осигуряване на минимален жизнен стандарт на бедната част от населението. Тя трябва да съдейства за изграждане на механизми на доверие в обществото, да подпомага социалната стабилност, както и икономическото и социалното благополучие на нацията.“ (виж също така изводите и обобщенията на с.51 – с.52).

В) Заключителната част на теоретико-методологичното изложение представлява преглед на емпиричните изследвания на детерминантите, влияещи върху доходното неравенство, предложени през последните 3 десетилетия от авторитетни специалисти в тази област – главата завършва с

^{1/} На с.46 тя отбелязва, че доходното неравенство е проблем, който неизбежно поставя въпросите за неговите допустими граници и за ролята на държавата при разпределението на доходите, а това са „въпроси, които имат нормативен характер и са породени от факта, че неравенството е и морално-етическа категория“.

т.1.3, която е от 5 параграфа, съответстващи на структурата им, а Манолева ги разграничава на *макроикономически, демографски, политически, културни и детерминанти на средата*. Независимо, че тази класификацията не е безспорна, дисертантът предлага един по-широк поглед към множеството от разнообразни фактори на доходното неравенство, сред които приоритет отдава на няколко от тях:

1. Степен на развитие на националната икономика – икономическо (БВП), технологично и развитие на финансовия сектор;
2. Инфлацията;
3. Безработицата;
4. Либерализацията на външната търговия;
5. ПЧИ.

Впоследствие те ще бъдат допълнени, а значимостта на някои един от тях подложени на емпирична проверка с помощта на иконометричния модел и диагностичните тестове, за да се установи влиянието им върху доходното неравенство в България през последния четвърт век. Поантата, т.е. своеобразната „методологична реализация“ на идеите първа глава, намира израз в *извеждането на 8 работни хипотези* (с.75, с.76), които в най-голяма степен са проекция и анонс за прилагане подходите на Кузнец, Пикети и Миланович към ролята на споменатите по-горе макроикономически детерминанти.

В заключение – критерият при възприемането на тази част от изследването се базира на аргумента, *че независимо от възможните критики към съдържанието на първа глава, текстът заслужава висока положителна оценка* защото реално изпълнява методологичните функции и обслужва целите, заради които е написан (втора и трета глава, както ще видим представляват не просто номинално или техническо, а естествено продължение), и защото логиката на дисертацията като цяло *е подчинена на обосновамата в 1-ва глава актуалност, анонсираните изходни постулати, дефинираните теоретични ограничения и формулираните работни хипотези*. Подобна съвместимост и логическа кохерентност при подобен тип изследвания не се срещат толкова често.

Очертаната теоретико-методологична конструкция на изследването е разширена и допълнена в началото на *втора глава* (с.78 – с.136) *с още един компонент, отнасящ се до избора на технически апарат при квантифициране на явлението* – става дума за описание на силните и слабите страни на набора от стандартни статистически инструменти при изследване на доходното неравенство: крива на Лоренц, коефициент на Джини, децилни и квинтилни коефициенти, Палма индекс, индекс на Тайл, показатели за видовете доходи и други (в т.2.1 на с.78 – с.88). И тук трябва да се подчертае, че авторът е наясно с предимствата и недостатъците на всеки един от използваните показатели, осъзнава, че подборът им зависи както от количеството и качеството на използваната статистическа база от данни, така и от възможността за международни сравнения, поради което изрично се отбелязва, че колебанията им „в една или друга посока не може да бъде автоматично интерпретирано като добро или лошо, без да се приложи допълнителен анализ“ (с.88). Нещо повече, докторант Манолева не само декларира, а в следващите точки и параграфи от втора и трета глава *се стреми неотклонно да съблюдава принципа*, че осъществяването на „пълен и задълбо-

чен анализ на неравенството в доходите изисква използването на комплекс от внимателно подбрани показатели, а не тяхното изолирано използване и тълкуване“ (с.88).

Допълването на методологическия инструментариум позволява в следващите три пункта да се изследва състоянието и изменението на доходите на българските домакинства (т.2.2), динамиката на доходното неравенство (т.2.3), а в последната част на главата (т.2.4) – неравенството да се декомпозира по основни източници на доходи. Без да се възпроизвеждат особеностите на използваните техники на статистическия анализ, по-важни са конкретните изводи относно релациите между неравенството в България от една страна и темповете на икономически растеж, динамиката и измененията в структурата доходите на домакинства, колебанията в стойностите на стандартните коефициенти, даващи представа за доходната поляризация и други. Още по-важно е обаче, да се подчертае, че от гледна точка на логиката на цялостното изследване, споменатите по-горе конкретни резултати, изводи и обобщенията в тази глава, следва да се възприемат, отхвърлят или интерпретират от който и да е читател на текста, *не произволно, а като своеобразна верификация или опровергаване на част от анонсираните работни хипотези* (с.136, респ. – с.75).

Съдържанието на **трета глава** (с.137 – с.177) е посветено на емпиричния и иконометричен анализ на влиянието на *осем ключови макроикономически детерминанти* върху доходното неравенство в България, а текстът е разпределен в две части: **т.3.1** е своеобразно продължение на анализа от края на първа глава, като към изведените там макроикономически фактори се добавят нови 4 – *Преструктурирането на българската икономика, Държавните разходи, Образованието, Корупцията и скритата икономика*. От своя страна, заключителната част (**т.3.2**) представлява *иконометрична проверка на въздействието, което част от тях оказват* върху доходната диференциация чрез включването им в многофакторен регресионен модел. С помощта на иконометричния модел се проверява влиянието върху доходното неравенство на **6 статистически значими факторни променливи**: 1) Реалния БВП на глава от населението; 2) Изменението в дела на услугите в БДС; 3) ПЧИ; 4) Инфлацията; 5) Делът на разходите за социална защита; 6) Брутния коефициент на записалите се в средно образование.

Представеният текст в тази точка, състоящ се от три параграфа, съдържа основанията за избора и кратко описание на параметрите на използвания иконометричен модел, резултатите от регресионния анализ за споменатите по-горе променливи и оценка на адекватността (надеждността) на изведения модел с помощта на диагностичните тестове.

С какво се отличава обаче тази глава и кои са постиженията на *deskriptivния* (този термин е използван от автора) и на иконометричния анализи, *в които по същество са фокусирани научните достойнствата на цялото дисертационно изследване?* Те се свеждат **до обоснованите и статистически аргументирани изводи и обобщенията**, като най-съществени и значими са онези от тях, които са *иконометрично тествани*, тъй като в зададените рамки на изследването имат логическа, а в по-широк контекст и теоретико-практическа стойност, доколкото *потвърждават или отхвърлят анонсираните в 1-ва глава работни хипотези!*

Става дума на *първо място* за приоритетното значение на трансформационно-структурния ефект върху доходното неравенство – докторант Манолева убедително обосновава тезата, че преструктурирането на собствеността, увеличаването дела на частната собственост, промяната в механизмите на определяне на работната заплата и съпътстващото ги отраслово пресструктуриране по линия на деиндустрализацията имат „*определяща роля за нарастващото доходно неравенство в България*“, като този ефект има няколко проявни форми:

1) Налице е *същественото преструктуриране доходите на домакинствата* – поради високата безработица в началото и появата на нови източници на доходи, значително *намалява дялът на работната заплата, нараства дялът на социалните трансфери* (но за сметка преди всичко на пенсиите поради влошената демографска ситуация в страната), *нараства дялът на доходите от самостоятелна заетост* и някои други структурни промени, които в своето единство оказват непосредствено влияние върху тенденциите в доходното неравенство (с.93, с.94);

2) С помощта на методологията на Пиат, Чен и Фей за декомпозиране на неравенството по източници на доходи (чрез т.нар. концентрационни коефициенти и криви) и чрез еластичността на коефициента на Джини, е оценен „*приноса*“ на отделните видове доходи за задълбочаване на общото неравенство: най-голяма е тежестта на работната заплата, като с времето значението на този доход за задълбочаване на неравенството нараства – през 2015 г. за сметка на различията в работната заплата се формират около 73% от общото неравенство (с.127).

Второ, въпреки реалният растеж на БВП (в т.ч. с високи темпове през отделни периоди) и увеличаването на БВПр на лице от населението, *нарастването на общественото богатство не се разпределя „равномерно и справедливо“* между икономическите агенти, поради което доходното неравенство в България се задълбочава, а страната е на едно от първите места в ЕС по този показател и на последно място по равнище на доходите. Количественият анализ извършен от Манолева чрез стойностите на коефициента на Джини, коефициентите на поляризация и Палма индекса показват, че въпреки някои колебания, *доходното неравенство в България през изследвания период нараства чувствително и достига едни от най-високите равнища в ЕС* – особено драматични са отклоненията по тези показатели от средните им стойности за Съюза и отклоненията от стойностите им за някои страни от ЦИЕ – като Чехия, Словакия, Словения (с.100). Иначе казано, установена е *слаба корелация* между реалния икономически растеж в българската икономика и доходите на домакинствата – ако през 2005 г. реалният БВП надхвърля стойността си от началото на т.нар. преход, а през 2015 г. той го надвишава с почти 32%, покупателната способност на доходите на домакинствата през 2015 г. е по-ниска отколкото през 1990 г., а реалните им доходи са намалели с 34% през същия период (с.91, с.92). При това Манолева посочва, че тази *тенденция е дългосрочна* – отнася се за целия 25 годишен период и има изключително негативни икономически и социални ефекти: *ограничава възможностите за икономически растеж, потиска динамиката на ефективността, генерира фискални напрежения поради допълнително натоварване на системата за социално подпомагане, деформира трудовия пазар, влошава демографската ситуация и*

подлага на социална изолация значителни групи от населението, следователно рефлектира и върху социалния, политическия, културния и моралния интегритет на българското общество.

Трето, регресионният анализ потвърждава и друга работна хипотеза (7) – че преразпределението на доходите чрез социалните трансфери съдейства за намаляване на неравенството, при което е налице следната особеност: *с помощта на методологията за декомпозиране на неравенството по източници на доходи Манолева установява, че заедно с работната заплата значително нараства „приносът“ на пенсиите за общото неравенство през целия период, но четирите групи социални трансфери са с отрицателна еластичност по коефициента на Джини, откъдето следва, че увеличаването на доходите по-който и да е от тях води до намаляване на доходното неравенство (с.118), но най-силен редуциращ ефект върху него имат пенсиите (с.133).*

Четвърто, резултатите от регресионния анализ потвърждават още една от работните хипотези (6), че *инфлацията* е статистически значим за доходното неравенство фактор, който през първоначалния период от 1990 г. до 1997 г. способства за неговото задълбочаване, но след 1998 г., в резултат на ценовата стабилност е налице противоположен ефект.

Що се отнася до **оценката на изводите** за ролята на образованието, нивата на корупцията и дела на скритата икономика, тя трябва да бъде съобразена със следните обстоятелства:

1. Тези фактори имат своето макроикономическо измерение, *но сами по себе си са институционални, т.е. екзогенни по природата си спрямо макроикономическите релации, поради което дефинирането им като „макроикономически детерминанти на доходното неравенство“ е изключително уязвимо* (ако се върнем към предложената класификация в т.1.3 на първа глава, те при всички случаи попадат в параграфите след §1.3.1);
2. Емпиричните данни, даващи представата за реалното състояние на тези структури са изключително противоречиви поне в два аспекта:
  - 2.1 От една страна съществуват множество показатели, от които може да се съди какво се случва с българското образование през последния четвърт век и как процесите в тази сфера се отразяват върху доходното неравенство, поради което включването на двата коефициента (на „входа“ на системата – записалите се да учат средно и висше образование) е най-малкото *недостатъчно и некоректно за емпирична проверка на зависимостта;*
  - 2.2 От друга страна, липсата на безусловни и статистически неопровержими емпирични данни за равнищата на корупция и нивата на скритата икономика *налага да се използва не индексът на корупция, а „индексът за възприемане на корупцията“, докато делът на сивата икономика е по-скоро предположение, отколкото достоверен статистически факт.*

Поради това смятам, че сами по себе си, усилията на докторанта да отчете и тяхната роля заслужават адмирации, но изводите (с.177, с. 181 и на с.40 от автореферата) не се основават в пълна степен на автентично статистико-иконометрично доказателство и няма как да бъдат други, освен повторение на общоизвестните стандартни теоретични, умозрителни или интуитивни разсъждения по проблема.

III. Стил на изложение. Представеното изследване на тема „Доходното неравенство в България след 1990 г.: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти“ *отговаря на основните стандарти и изисквания при написване на дисертационен труд* като обем, съдържание и съставни части – то се състои от 202 страници (182 от които основен текст), списък на използваната литература и 5 приложения. Разработката е изключително балансирана като структура – във въведението ясно са формулирани обектът, предметът и целта на научното изследване, набора от научни задачи, които трябва да бъдат решени за нейното постигане, а също така методологичните основания и ограничения. Еднозначно са дефинирани *обектът и предметът на изследването* – *доходното неравенство в България след 1990 г. и влиянието върху него на макроикономическите детерминанти (с.б).* **Основната теза**, която декларира, че защитава авторът е: *обществената значимост на доходното неравенство нараства и изпитва влиянието на множество фактори, действащи с различна сила и в различна посока, при което в хронологичен аспект, ако в началото на т.нар. „преход“, доминиращо е въздействието на ценовата либерализация и отсъствието на реални пазарни реформи, впоследствие именно радикалното трансформиране на българската икономика и последната глобална икономическа криза предопределят параметрите на изследваното явление.* Представеният текст в много висока степен съответства на **целта** която си поставя дисертантът и на специфицирането ѝ **в 5 конкретни научно-изследователски задачи**, чието изпълнение предопределя структурата на дисертационния труд и плътно се покрива от неговото съдържание. На тях е подчинен и доказателственият количествен анализ – емпирични резултати, иконометричен модел, диагностични тестове, графични интерпретации. Посочени са **теоретико-методологичните основи** и използваната **информационна база** на изследването, а избраният период (1990 г. – 2015 г.) е достатъчно дълъг, предоставяйки възможност да се установи наличието или липсата на определени тенденции в развитието на анализиранията явления – влиянието на съответните макроикономически детерминанти върху доходното неравенство.

Текстът в трите глави е разпределен пропорционално между 9 точки с 22 параграфа, като в началото на всяка глава се анонсират намеренията на автора, целите и задачите, които си поставя, а в края се оценява постигнатото и всички завършват с „Изводи“. В изследването си дисертантът демонстрира много добро познаване на литературата и на почти всички публикации по проблема от последните десетилетия. Високата литературна осведоменост личи не само от посочените заглавия в края на дисертацията (208 от които само 45 на български език), но и от способността ѝ да улови различните нюанси в концепциите на отделните автори и критично да ги възпроизведе. Част от сравнителните и статистическите анализи, оценки и изводи са визуализирани в 41 фигури и статистически графики, и в 13 таблици – всичките авторски, които са прецизно оформени, номерирани и сполучливо обслужващи основния текст. Представена е логически добре построена дисертация, която се отличава с ясен стил на изложение и интелигентно поднасяне на факти, зависимости, дискусии и оценки.

IV. Автореферат, справка за приносите и публикации на автора, свързани с дисертационния труд. Заедно с дисертацията за рецензиране е представен автореферат в обем от 45 страници, който отразява адекватно основните моменти в съдържанието на дисертационния труд и представлява неразделна част от него. Раздел IV на Автореферата представлява “Справка за приносните моменти в дисертационния труд” (с.44), където докторант Силвия Христова Братоева – Манолева пестеливо, добросъвестно и много точно е формулирала основните постижения и резултати от своето научно изследване. Те са изцяло нейно лично дело и я представят като ерудиран и самовзискателен изследовател, с възможности да разгърне своя потенциал.

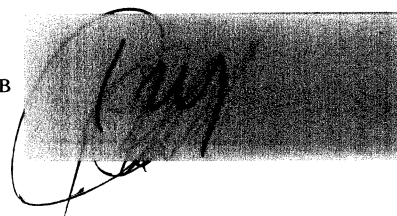
Освен дисертационния труд и автореферата, изпратените материали за рецензиране съдържат ксерокопия на следните публикации на докторанта във времеви интервал от 10 години – три статии за научни списания и два доклада от участия в научни конференции с общ обем 55 страници. В случая би трябвало да се отбележи не само, че са надхвърлени минималните изисквания за публикационна дейност преди публичната защита, а тяхната непосредствена връзка с дисертационния труд, поради което е налице висока степен на апробиране на научните резултати на докторанта и готовността ѝ да запознае колегията със своите постижения в тази областта на икономическите изследвания.

V. Заключение. Дисертацията на тема „Доходното неравенство в България след 1990 г.: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти“ представлява самостоятелно и оригинално научно изследване на крайно интересен и важен икономически проблем, което заедно с автореферата и останалите публикации свидетелстват, че авторът им напълно отговаря на изискванията в ЗРАСРБ за получаване на докторска степен по икономика. Това ми дава основание **публично да декларирам положителната си оценка за качествата на дисертационния труд** и да препоръчам на членовете на уважаемото жури да присъдят на Силвия Христова Братоева – Манолева образователната и научна степен “Доктор” по научната специалност Политическа икономия (Обща икономическа теория).

ВАРНА

19.12.2017 г.

Доц. д-р В.Гаргов

РЕЦЕНЗИЯ**ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР”
ПО ОБЯВЕНА ПРОЦЕДУРА ОТ ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА****1. Обща информация**

Изготвил рецензията: проф. д.ик.н. Димитър Канев Канев, ВВМУ „Н. Й. Вапцаров” - Варна

Основание за написване на становището: заповед РД-06-2834/26.09.2017 г. на Ректора на Икономически университет – Варна за назначаване на научно жури

Автор на дисертационния труд: Силвия Христова Братоева-Манолева

Тема на дисертационния труд: „Доходното неравенство в България след 1990 г.: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти”.

2. Данни за дисертанта

Силвия Братоева-Манолева завършва ИУ-Варна през 1997 г. с ОКС „магистър” по специалност „Маркетинг и мениджмънт”. В периода 1998-2013 г. е асистент в кат. МИП на ВСУ „Ч. Храбър”, а от 2013 г. до сега е асистент в ИУ-Варна, кат. ОИТ. Зачислена е в докторантура на 23.6.2016 г. със срок на обучение от три години. В съответствие с плана на докторантурата е положила изпити по Микроикономика, Макроикономика, История на икономическата мисъл, Методика на научните изследвания и Английски език. Отчислена е с право на защита на 11.9.2017 г. и отговаря на другите условия за явяване на защита, дефинирани в чл. 35(1) от Правилата за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в ИУ-Варна (за ОНС „доктор”).

3. Общо представяне на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от 202 страници, от които 182 - основен текст, 14 - списък на използваната литература и 6 - приложения. Изложението е структурирано в три глави, които съдържат 8 таблици и 34 фигури. Библиографията включва 208 източника (49 на кирилица и 159 на латиница).

С тези свои характеристики той отговаря на изискванията на чл. 27, ал. 2 от Правилника за прилагане на закона за развитие на академичния състав в Република България и специфичните изисквания на Икономически университет – Варна. Забележките ми относно структурните характеристики са две. Първо, в самата дисертация е посочена научна специалност на дисертацията, при положение, че обучението в докторантура се провежда не по научни специалности, а по докторски програми, получили акредитация от НАОА. Това вероятно е техническа грешка, тъй като в автореферата титулната страница е оформена правилно. Второ, списъкът на използваната литература не е съставен според действащия стандарт за библиографско цитиране БДС ISO 690:2011 Информация и документация. Ръководство за библиографски позовавания и цитиране на информационни ресурси. Не всички заглавия, посочени в списъка с използвана литература, са ци-

тирани в текста. Намирам за остаряло и непрактично като система за цитиране да се използва цитиране под линия със съответното библиографско описание. По-добре е под линия да са бележките на автора, а за цитиранията да се ползва някоя от стандартните системи за документиране на цитираните в научните трудове източници, например системата „автор-година-страница“. За да се избегне проблема с несъответствията със самостоятелния списък в края на дисертацията, удачен вариант е да се ползва функцията „Библиография“ на текстовите редактори или на специализирания софтуер за библиографски мениджмънт, като Qiqqa, Mendeley, Zotero и др.

4. Преценка на структурата и съдържанието на дисертационния труд и мнение относно коректността на автореферата на дисертацията

Структурата и съдържанието на дисертационния труд съответстват на изискванията по чл. 34, ал. 2 и ал. 3 от Правилата за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Икономически университет – Варна.

Първо, трудът съдържа научни и научно приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Изследва се динамично развиващото се явление на нарастващо неравенство в доходите, което има потенциал да се превърне в сериозен източник на социално-икономически конфликти. Особено силен интерес към него имат ляво-ориентираните философи, икономисти и политици.

Второ, текстът демонстрира, че кандидатът притежава задълбочени теоретични знания в областта на икономиката и в частност върху обекта на разработката, както и способност за самостоятелни научни изследвания. Дисертацията е основана върху обширна и авторитетна литература по въпроса. Авторът проявява оригиналност в дефинирането на своите изследователски задачи и умение да формулира и проверява научни хипотези с методите на статистическия анализ. Цялостният изследователски дизайн на собствените изследвания е в съответствие с избраната цел и изследователските задачи. Данните са разчетени коректно и резултатите са оформени и изложени разбираемо, логично и прецизно.

Трето, дисертацията е представена във формата на монографичен ръкопис, отговарящ на изискванията за монография по обем, основание върху собствени научни изследвания, наличие на разгърната структура и библиография. Стилът на изложението е много добър и работата е лесно четима. Отделните глави са свързани помежду си с ясна логическа връзка. По всяка глава са формулирани изводи.

Авторефератът правилно отразява основните положения и приносните моменти на дисертацията. Структуриран е съгласно изискванията. Обемът от 45 и то нестандартни страници надхвърля установените норми, но това помага читателят да се ориентира по-добре в самия текст.

5. Идентифициране и оценяване на научните и научно – приложните приноси в дисертационния труд

Като цяло намирам, че научните и научно–приложните приноси в дисертационния труд са свързани с апробиране на съществуващите теории и методология, което раз-

ширява полето на приложението им. По отношение на първия принос, за който се претендира, считам че „критичният“ елемент на сравнителния теоретичен преглед не е достатъчен. В теорията по доходното неравенство са налице съществени противоречия и спорове между отделни автори и научни школи, по които авторът би трябвало да изрази по-аргументирано своето отношение и да обоснове лично мнение. Считам, че четвъртият принос също трябва да се прецизира. Емпиричните изследвания са в състояние да установят връзки и авторовото изследване установява, че някои макроикономически величини се изменят в синхрон с коефициента на Джини. Това обаче не дава достатъчно основание тези величини да се определят като „детерминанти на неравенството“. Към този проблем ще се върна по-късно в рецензията. Напълно приемам останалите приноси, формулирани от автора. Изследванията във втора и трета глава са ценни като източник на информация и заслужават най-висока оценка.

6. Публикации и участие в научни форуми

Основните части на дисертационния труд са публикувани в три статии и два доклада пред научни форуми, отпечатани в пълен текст в сборници с редактор и издателство. Резултатите от собственото иконометрично изследване са публикувани в „Macroeconomic Determinants of Income Inequality in Bulgaria“, както и на международна конференция на ИУ-Варна. Публикациите демонстрират наличието на задълбочени научни знания и способност за самостоятелна научна дейност. В справката е пропусната съвместна публикация със Свилена Михайлова „Social Transfers and Income Inequality in Bulgaria“ в бр. 10 от 2016 г. на „Bulgarian Economic Papers“, която също е по дисертацията и би била още един аргумент в подкрепа на горните изводи. Като цяло идеите на дисертанта са получили добра публичност и са изпълнени изискванията на т. 4 на чл. 35(1) от Правилата за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Икономически университет – Варна.

7. Критични бележки и препоръки

Критичните ми бележки и препоръките към автора могат да се обобщят в следното:

1) Литературният обзор в първа глава е твърде всеобхватен и съдържа отклонения от предмета, целта и задачите на изследването. Би трябвало в него авторът да се концентрира върху теоретичните изследвания на факторната обусловеност на неравенството, което е чисто дескриптивен проблем, но вместо това вниманието се отклонява към нормативната оценка на самото неравенство и определяне на границите на неговата нормативна приемливост. Това не е проблем на дисертацията. А и не е направено достатъчно задълбочено. Етичните концепции на утилитаризма, либертарианството и либерализма се смесват и не се откроява връзката им с основните критерии за оценка на ефективността в икономическата теория, а именно критериите „разход-полза“, критерият на Парето и критерият „максимин“. Представянето на идеите на Джон Ролс в параграфа за либертарианската интерпретация не е коректно отражение на неговото място в дебата и ключовата му роля на алтернатива и основа, върху която се изграждат всички съвременни леви критики на неравенството. Всичко това пречи като резултат от анализа в първа глава да имаме ясен теоретичен фундамент на по-нататъшната работа.

2) Авторът поддържа позицията, че проблематиката е сложна и комплексна и липсва единна теоретична рамка. Това е коректно, но не може да се използва за мотив „като основа на извеждането на макроикономическите детерминанти на неравенството да се използват съществуващи емпирични изследвания в тази област“ (стр. 7, 52). Основаването върху емпирични факти, а не теоретични позиции, е прието и за ограничение на изследването. Такова ограничение отразява правилно направеното от автора, но е критично за резултатите от изследването, което го прави недопустимо. Основата трябва да бъде теоретичен модел, обясняващ посоката и предвиждащ силата на факторната детерминираност, а не само емпирични наблюдения.

3) Несъмнено една от най-силните страни на разработката са проведените във втора и трета глава изследвания. Отсъствието на стабилен теоретичен фундамент обаче пречи да се надхвърли намирането на връзки и да се разкрие тяхната каузалност. Емпиричните изследвания могат да докажат наличието и силата на дадена зависимост, но без теоретична обосновка не може да се определи дали тази зависимост не е случайна, както и, ако не е случайна, да се определи причинно-следствената ѝ определе-ност. Това че БВП и Коефициентът на Джини са с положителна корелация не доказва нито че двете величини са зависими една от друга, нито че по-високият БВП поражда ръст на неравенството. Възможно е връзката да е продукт на съвпадение (като например ръстът на неравенството и скоростта на разширение на вселената), както и посоката на влиянието да е обратната – ръстът на неравенството да генерира повече спестявания, увеличаване на капитала и в дългосрочен план да ускорява икономическия растеж. Ако се позова на Айнщайн, наличието на богат емпиричен материал все още не заменя теорията и даже не ни приближава към нея. Именно теорията, когато е достатъчно вярна, дава гаранция за добри решения отвъд елементарната очевидност на заобикалящия ни свят.

4) Не намирам за обоснован и доказан изводът, че „едно научно изследване, насочено към изучаване на детерминантите на доходното неравенство и техния ефект в края на 20-ти и началото на 21-ви век, не може да има за теоретична и методологична основа постулатите на неокласическата теория или на съвременните либертарианци“. Аргументът на автора е, че „либертарианската традиция (класическа теория, неокласическа теория и съвременни либертарианци) отхвърлят доходното неравенство като икономически проблем, с който трябва да се занимава и държавата“. Подобен аргумент е несъстоятелен, защото подменя въпроса, обект на дисертацията, какви са тенденциите и кои са факторите, които определят неравенството, с въпроса представлява ли неравенството икономически проблем, който може да се реши от държавата. Това че някой не вижда в неравенството проблем, който може да се реши с държавна намеса, не означава, че не вижда наличието му и не може да определи на какво се дължи. Либертарианците не твърдят, че голямото неравенство не е проблем. Напротив. Тяхната теза е, че това е проблем, но той не може да се реши с налагането на повече държавна намеса и регулиране, защото до голяма степен е продукт на държавната намеса. Сред причините, които те изреждат, и някои от които авторът също анализира, са инфлацията, която играе роля на регресивно данъчно облагане, системата на държавното образование, която остава без добра трудова реализация децата от бедните семейства, системата за социално подпомагане, която прави зависими и увеличава изключването на бедните от трудовия пазар, държавната протекция над онези, които са „твърде големи, за да фалират“ и на-

месата на политиците в полза на едни или други кръгове от икономическите агенти, регламентациите, ограничаващи конкуренцията от нови стартиращи компании и увеличаващи „сивата икономика“, данъчното облагане, което в повечето случаи е регресивно спрямо доходите, законодателството за минималната заплата, което ограничава достъпа на бедните и младите до трудовия пазар и др.

5) Намирам съществен недостатък в използването на извадкови статистически изследвания като първичен източник на информация. Проблемът с тях е, че когато са приложени към въпроси като доходите, единични случаи на екстремно високи доходи могат да окажат значително влияние и да провалят и най-голямата извадка. Тъй като екстремно високите доходи са редки, вероятността да бъдат пропуснати в извадката е голяма, с което ще се подцени размера на неравенството. Например, това дали в извадката участват или не участват Васил Божков, Митко Събев, Христо Ковачки или Огнян Донеv, ще има съществено значение за резултата, когато се измерват доходи. Ако авторът изследваше демографски характеристики, тегло или височина, това нямаше да има значение и извадковите проучвания щяха да са информативни, но при доходи те дават съмнителни резултати. Авторът би трябвало да се отнесе по-критично към достоверността на използваните данни и да се опита да ги провери и по още една причина. В годините на прехода много фактори биха могли да предизвикат съществено изкривяване на информационната картина за равнището и разпределението на доходите. Например разпространената реакция на ЗДДС личната собственост върху имоти и превозни средства да се оформя като фирмена или реакцията на въвеждането на плоския данък фирмените разходи да се изписват счетоводно като заплати.

6) Комбинацията от липса на ясен теоретичен фундамент, отсъствие на математически модел и проблемна достоверност на използваните данни намалява качеството на емпиричния анализ в трета глава и убедителността на някои от предложенията за следваната политика. В условията на разгарящата се четвърта индустриална революция препоръката за по-успешна интеграция на пазара на труда на нискодоходните групи едва ли може да се реализира, а политиките на реиндустриализация и насърчаване на инвестициите в производствения сектор по-скоро биха увеличили, отколкото намалили неравенството. Съвременните промишлени производства са високо автоматизирани и използват все по-малко и все по-висококвалифициран труд. Не е далеч времето, когато по някои оценки автоматизацията ще намали заетостта до едва десетина процента от работната сила и това ще бъде истинското предизвикателство. За да се справим с него и за да постигнем не само бърз и устойчив, но и приобщаващ растеж, следва да укрепим управленската институционална и правна рамка, да преустроим публичните разходи и социалните защитни мрежи, както и да повишим уменията и пригодността за заетост на всички в творчески и креативни дейности.

Тези критични бележки и препоръки не са от естество, което да намали общата ми положителна оценка за работата на автора. Слабостите, които намирам, могат да се видят в много по-силно изразена и за съжаление общественоопасна степен в работите на титулувани автори, като например Джоузеф Стиглиц.

8. Въпроси към докторанта:

1. Кой проблем считате за по-важен от морална и икономическа гледна точка – елиминирането на бедността или на неравенството? Не се ли използва фокусът върху

неравенството за отклоняване на вниманието от въпроса за бедността и неговите решения.

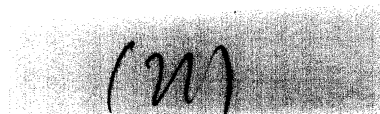
2. Каква е връзката между ограничаването на неравенството в доходите и постигането на т.нар. „споделен просперитет“, за който пледирате в заключение на работата си?

6. Заключение

Гореизложеното ми позволява да направя извода, че дисертационният труд „Доходното неравенство в България след 1990 г.: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти“ отговаря на всички условия за придобиване на научната степен „доктор“. Въз основа на това предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Силвия Христова Братоева-Манолева образователната и научна степен „доктор“.

Варна, 10 ноември 2017 г.

Изготвил:

(проф. д.ик.н. Д. Канев)